

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING TUZILISHI, DINAMIKASI VA OLDINI OLISH MUAMMOLARI (FARG'ONA VILOYATI MISOLIDA)

Abdumalikov Alisher Abdulazizovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Annotatsiya. Mazkur maqolada Farg'ona viloyatida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining tuzilishi, dinamikasi va oldini olish muammolari kriminologik yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqot davomida jinoyatchilik ko'rsatkichlari hududiy va ijtimoiy kesimda o'rganilib, uning tarkibiy xususiyatlari aniqlangan. Umumiy statistik pasayish qayd etilgan bo'lsa-da, ayrim hududlarda o'sish sur'atlari saqlanib qolayotgani asoslab berilgan. Jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarning asosiy qismi maktab yoshidagi o'quvchilar ekani ilmiy tahlil asosida ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, jinoyatchilik tuzilishi, jinoyatchilik dinamikasi, profilaktika, hududiy tahlil, Farg'ona viloyati, ijtimoiy omillar, maktab o'quvchilari, kriminologik yondashuv.

Аннотация. В данной статье на основе криминологического анализа исследуются структура, динамика и проблемы предупреждения преступности несовершеннолетних в Ферганской области. В ходе исследования показатели преступности изучены в территориальном и социальном разрезе, определены их структурные особенности. Несмотря на общее снижение статистических показателей, в отдельных районах сохраняются темпы роста. Установлено, что основную долю правонарушителей составляют учащиеся школьного возраста.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, структура преступности, динамика преступности, профилактика, территориальный анализ, Ферганская область, социальные факторы, школьники, криминологический подход.

Abstract. This article examines the structure, dynamics, and prevention issues of juvenile delinquency in the Fergana region based on a criminological analysis. The study analyzes crime indicators in territorial and social dimensions and identifies their structural characteristics. Although an overall statistical decrease has been observed, growth rates remain in certain districts. It has been determined that the majority of offenders are school-aged juveniles.

Keywords: juvenile delinquency, crime structure, crime dynamics, prevention, territorial analysis, Fergana region, social factors, school students, criminological approach.

Bugungi zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi eng dolzarb ijtimoiy-huquqiy muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur hodisa nafaqat alohida shaxs xulq-atvori, balki oilaviy muhit, ta'lim tizimi, ijtimoiy nazorat darajasi, iqtisodiy sharoit va yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi bilan chambarchas bog'liq murakkab ijtimoiy jarayondir. Ayniqsa, aholisi zich, yoshlar ulushi yuqori bo'lgan hududlarda voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni ijtimoiy-huquqiy himoya qilish hamda tarbiyasi og'ir o'smirlar bilan manzilli ishlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarining voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2025-yil 18-martdagi PQ-110-son qarorining 3-bandida o'quvchilar o'rtasida huquqbuzarlik holatlariga nisbatan

murosasiz munosabatni shakllantirish, shuningdek, inspektor-psixologlar tomonidan tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ularning yashash joylarida ota-onalari va mahalla faollari ishtirokida manzilli ishlarni amalga oshirish vazifasi aniq belgilab qo'yilgan [1]. Mazkur norma profilaktika ishlarining faqat nazorat emas, balki ijtimoiy-pedagogik va psixologik yondashuv asosida olib borilishini talab etadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentyabrda qabul qilingan "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, huquqiy madaniyatini oshirish hamda salbiy omillarning oldini olishni davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgilaydi [2]. Ushbu Qonun voyaga yetmaganlar bilan ishlashning huquqiy asosini mustahkamlab, ularning ijtimoiylashuv jarayonida davlat va jamiyat mas'uliyatini belgilab beradi.

Shuningdek, yuqorida keltirilgan PQ-110-son qaror hamda Ichki ishlar vazirining 350-son buyrug'i bilan tasdiqlangan *Ichki ishlar organlarining voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha bo'linmalari faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi nizom* profilaktika tizimini institutsional jihatdan mustahkamlashga xizmat qiladi.

Voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazlari faoliyati esa Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 3-avgustda qabul qilgan "Voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq amalga oshiriladi [3]. Mazkur qaror reabilitatsiya, ijtimoiy moslashtirish va manzilli yordam mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, profilaktika jarayonining insonparvarlik va tiklov tamoyillariga asoslanishini ta'minlaydi.

Yuqoridagi normativ-huquqiy asoslar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi masalasi davlat siyosati darajasida muhim strategik ahamiyat kasb etayotganligini anglatadi.

Shu bois, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining tuzilishi, dinamikasi va oldini olish mexanizmlarini ilmiy tahlil qilish bugungi kunda nihoyatda dolzarbdir. Ushbu mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, yoshlar o'rtasida huquqbu-

zarliklarning oldini olish orqali jamiyat barqarorligini ta'minlash zarurati bilan, ikkinchi tomondan, amaldagi profilaktika tizimi samaradorligini hududiy kesimda baholash ehtiyoji bilan belgilanadi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining tuzilishi, dinamikasi va uni oldini olish masalalari kriminologiya fanida alohida yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, mazkur muammo turli hududiy va ijtimoiy sharoitlarda kompleks tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar jinoyatchilikni faqat statistik ko'rsatkichlar doirasida emas, balki uning ijtimoiy ildizlari, yoshga xos psixologik xususiyatlari hamda profilaktika tizimining tashkiliy mexanizmlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganish zarurligini asoslaydi.

Xususan, tadqiqotchi Y.I. Kurinova voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining zamonaviy holatini kriminologik jihatdan tavsiflab, uning tarkibiy tuzilishini, asosiy jinoyat turlari va ularni yuzaga keltiruvchi omillarni tizimli tahlil qiladi [4; 45–52-b.]. Muallif voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarda mulkka qarshi jinoyatlar ustunlik qilishini, guruhli jinoyatlar ulushi yuqoriligini hamda impulsiv xulq-atvor omili muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u jinoyatchilikni oilaviy nazoratning susayishi, maktab muhitidagi muammolar va salbiy xulq-atvorli tengdoshlar ta'siri bilan bog'laydi. Ushbu yondashuv voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi tuzilishini ijtimoiy shart-sharoitlar bilan uzviy bog'lab tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi va jinoyatchilik tarkibini o'rganishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur masalani tizimli tahlil qilgan olim S. G. Ogay voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining holatini dinamik ko'rsatkichlar asosida tahlil qilib, profilaktika tizimini tashkil etish masalasiga alohida e'tibor qaratadi [5; 73–81-b.]. Muallif jinoyatchilik darajasining o'zgarishini ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'lab, profilaktika samaradorligi ko'p jihatdan subyektlararo hamkorlik darajasiga bog'liq ekanini asoslaydi. Ichki ishlar organlari, ta'lim muassasalari va ijtimoiy xizmatlar o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan faoliyat jinoyatchilikni kamaytirishda muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Shu tariqa, jinoyatchilikning dinamikasini tahlil qilish uni oldini olish mexanizmlarini

takomillashtirish bilan uzviy bog'liq ekanligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Ushbu jinoyatchilikni yanada chuqurroq o'rganish maqsadida kriminolog olim S. P. Kozlov voyaga yetmagan qizlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar masalasini alohida ko'rib chiqadi va gender omilining ahamiyatini asoslab beradi [6; 58–66-b.]. Tadqiqotchi jinsiy xususiyatlarni inobatga olgan holda jinoyatchilik sabablarini tahlil qilib, voyaga yetmagan qizlar jinoyatchiligi ko'proq oilaviy nizolar, ijtimoiy himoyasizlik va psixologik moslashuv muammolari bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Jinoyatchilik tuzilishini jins kesimida o'rganish zarurligini ta'kidlaydi va profilaktika choralarini differensial yondashuv asosida ishlab chiqish lozimligini asoslaydi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini muayyan hudud materiallari asosida o'rgangan tadqiqotchi L. S. Golubnichaya muayyan hudud materiallari asosida tadqiqot ishini o'rganib, uning tuzilishi va dinamikasini ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, migratsiya jarayonlari va urbanizatsiya darajasi bilan bog'liq holda tahlil qiladi [7; 101–109-b.]. Shu bilan birga, jinoyatchilik ko'rsatkichlarini hududiy xususiyatlardan ajratib o'rganish mumkin emasligini asoslab, profilaktika samaradorligi aynan mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda baholanishi lozimligini ko'rsatadi.

Mamlakatimizda kriminologiya fanini rivojlantirish va jinoyatchilikni ilmiy asosda o'rganishda Q. R. Abdurasulova, S. S. Niyozova, N. S. Salayev tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular jinoyatchilikni aniqlash, uning darajasi, tuzilishi va dinamikasini baholash, statistik ko'rsatkichlar asosida tahlil qilish hamda jinoyatlarni keltirib chiqaruvchi sabab va shart-sharoitlarni aniqlash masalalarini chuqur o'rganganlar [9; 10]. Xususan, jinoyatchilikni aniqlash jarayonida kriminologik tahlilning metodlari, ko'rsatkichlar tizimi va ularni baholash mezonlari asoslab berilib, jinoyatni individual hodisa emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida o'rganish zarurligi ta'kidlanadi. Professor Q. Abdurasulova jinoyatchilik sabablarini ijtimoiy muhit, shaxs omili va huquqiy nazorat mexanizmlari bilan bog'liq holda tahlil qilib, profilaktika choralarini ishlab chiqishda ilmiy asoslangan yondashuv muhimligini ta'kidlaydi [10; 94–102-b.].

Mazkur nazariy qarashlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini o'rganishda ham alohida ahamiyatga ega, chunki jinoyatchilikning tuzilishi va dinamikasini to'g'ri aniqlash, avvalo, uning umumiy kriminologik ko'rsatkichlarini to'g'ri baholashni talab etadi. Shu bois, yuqorida keltirilgan mualliflarning ishlari voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini tahlil qilish, uning hududiy xususiyatlarini aniqlash va oldini olish mexanizmlarini ilmiy asoslashda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Quyida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining tuzilishi, dinamikasini Farg'ona viloyati misolida ko'rib chiqamiz hamda mavjud muammolarni aniqlash, ularning sabab va shart-sharoitlarini ilmiy asosda tahlil qilish, shuningdek, profilaktika mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha fikr-mulohazalarimizni bildirishga harakat qilamiz.

O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, 2025-yilda Farg'ona viloyatida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar 2024-yilga nisbatan 23,1 foizga kamaygan. Ushbu ko'rsatkich umumiy dinamikada ijobiy siljish mavjudligini bildiradi, biroq kriminologik jihatdan bunday pasayishni chuqurroq tahlil qilish zarur. Chunki jinoyatchilik faqat umumiy son bilan emas, balki uning hududiy tuzilishi, ijtimoiy tarkibi va o'sish nuqtalari bilan baholanadi.

Shu bilan birga, hududiy kesimdagi o'rganishlar natijasida voyaga yetmaganlar jinoyatlarining 54,8 foizi Farg'ona shahri, Qo'qon shahri, Marg'ilon shahri va Quva tumani hissasiga to'g'ri kelgani aniqlangan. Bu holat jinoyatchilik viloyat bo'ylab teng taqsimlanmaganini, aksincha ma'lum markazlarda zichlashganini ko'rsatadi. Shahar hududlarida aholining zichligi, yoshlar sonining yuqoriligi va ijtimoiy nazorat mexanizmlarining murakkablashuvi jinoyatchilik tuzilmasiga ta'sir ko'rsatayotgan bo'lishi mumkin. Shu bois mazkur hududlarda profilaktika choralarini kuchaytirish ustuvor yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

Viloyat bo'yicha umumiy kamayish qayd etilgan bo'lsa-da, ayrim tumanlarda salbiy dinamik o'zgarish kuzatilgan. Xususan, Yozyovon tumanida jinoyatlar 114 foizga, So'x tumanida 100 foizga, Qo'shtepa va Toshloq tumanlarida 64 foizga, Dang'ara tumanida 29 foizga, Marg'ilon shahrida 8 foizga oshgan. Bu ko'rsatkichlar

umumiy ijobiy fon saqlanib turgan bo'lsa-da, ayrim hududlarda xavf omillari kuchayganini yoki profilaktika mexanizmlari yetarlicha samarali ishlamayotganini anglatadi. Demak, viloyat bo'yicha o'rtacha pasayish real vaziyatni to'liq aks ettirmaydi, chunki ayrim tumanlarda jinoyatchilik o'sish sur'atlari yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Tahliliga ko'ra, jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarning 95,9 foizi Farg'ona viloyati fuqarolari hissasiga to'g'ri kelgan. Bu esa jinoyatchilikning asosiy omillari tashqi migratsion ta'sirlar emas, balki viloyatning ichki ijtimoiy muhiti bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Viloyat ichida yashovchi voyaga yetmagan jinoyatchilarning 56 foizi yana Farg'ona shahri, Qo'qon shahri, Marg'ilon shahri va Quva tumani hissasiga to'g'ri kelgani hududiy risk omillari mavjudligini tasdiqlaydi.

Xususan, ta'lim muassasalari kesimidagi tahlil jinoyatchilik tuzilmasida maktab o'quvchilari yetakchi o'rin tutayotganini ko'rsatadi. Jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarning 71,9 foizi maktab o'quvchilari, 19,8 foizi kollej va litsey o'quvchilari, 8,1 foizi esa o'qimaydigan va ishlaymaydigan yoshlar hissasiga to'g'ri kelgan. Bu natija jinoyatchilik, asosan, umumta'lim bosqichida shakllanayotganini anglatadi. Maktab o'quvchilari tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning 68 foizi Farg'ona shahri, Qo'qon shahri, Marg'ilon shahri, Quva tumani, Toshloq tumani va Qo'shtepa tumani hissasiga to'g'ri kelgani esa aynan shu hududlarda maktab bilan bog'liq profilaktika choralari kuchaytirish zarurligini anglatadi.

Yakuniy xulosa shundan iboratki, 2025-yilda Farg'ona viloyatida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi umumiy ko'rsatkich bo'yicha kamaygan bo'lsa-da, hududiy notekislik, ayrim tumanlardagi keskin o'sish va maktab yoshidagi o'quvchilar ulushining yuqoriligi mazkur muammoning dolzarbligini saqlab qolmoqda. Statistik pasayishning o'zi yetarli emas, muhim jihat uning barqarorligi va hududlar bo'yicha teng taqsimlanishidir. Shu bois Farg'ona viloyatida profilaktika choralari umumiy emas, balki hududiy va ta'lim muassasalari kesimida manzilli hamda tizimli ravishda tashkil etilishi zarur.

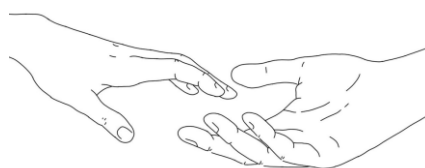
O'tkazilgan ilmiy tahlillar natijasida Farg'ona viloyatida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi umumiy ko'rsatkich bo'yicha kamayish tenden-

siyasini namoyon etgani aniqlangan bo'lsa-da, hududiy tafovutlar va ayrim joylarda qayd etilgan o'sish sur'atlari muammoning dolzarbligini saqlab qolmoqda. Jinoyatchilikning ma'lum hududlarda jamlanishi, shuningdek maktab yoshidagi o'quvchilar ulushining yuqoriligi mazkur hodisaning ijtimoiy-pedagogik omillar bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi. Shu bois voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi muammosini faqat huquqni muhofaza qilish doirasida emas, balki ijtimoiy institutlar hamkorligida kompleks yondashuv asosida hal etish zarur.

Mazkur xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir. Hududiy kesimda jinoyatchilik ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan joylarda maxsus profilaktika dasturlarini ishlab chiqish va ularni tizimli ravishda amalga oshirish zarur. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmat samaradorligini oshirish, xavf guruhiga kiruvchi o'quvchilarni erta aniqlash va ular bilan individual ishlash mexanizmini takomillashtirish lozim. Ota-onalar bilan ma'rifiy hamkorlikni mustahkamlash, oilaviy nazorat va tarbiyaviy mas'uliyatni kuchaytirishga qaratilgan targ'ibot ishlarini kengaytirish muhimdir.

Bundan tashqari, voyaga yetmaganlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish orqali ularning ijtimoiylashuv jarayonini sog'lom muhitda olib borish zarur. Sport, madaniyat va kasb-hunar yo'nalishidagi to'garaklar faoliyatini kengaytirish profilaktikaning samarali vositalaridir. Jinoyatchilik dinamikasini muntazam monitoring qilish, statistik ma'lumotlarni chuqur tahlil etish va o'sish nuqtalarini erta aniqlash tizimini joriy etish orqali tezkor choralar ko'rish imkoniyati yaratiladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini kamaytirishda barqaror natijaga erishish uchun tizimli, manzilli va ilmiy asoslangan profilaktika siyosatini izchil davom ettirish talab etiladi. Ijtimoiy institutlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va yoshlar bilan ishlash mexanizmlarini takomillashtirish orqali mazkur muammoni bosqichma-bosqich bartaraf etish mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarining voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-110-son qaror. – Toshkent, 2025.
2. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ-406-son qonun. – Toshkent, 2016.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 490-son qarori. – Toshkent, 2021.
4. Куринова Я. И. Современная преступность несовершеннолетних: криминологическая характеристика и предупреждение. – Москва: Юрлитинформ, 2011. – 176 с.
5. Огай С. Г. Современное состояние преступности несовершеннолетних и организация ее профилактики. – Москва: Норма, 2003. – 160 с.
6. Козлов С. П. Проблемы предупреждения преступлений несовершеннолетних женского пола. – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2010. – 192 с.
7. Голубничая Л. С. Преступность несовершеннолетних: криминологическая характеристика и проблемы предупреждения. – Хабаровск: ДВЮИ МВД России, 2011. – 210 с.
8. Niyozova S. S., Salayev N. S. Kriminologiya (umumiy qism). – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 232 b.
9. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya asoslari. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. – 284 b.
10. Shaw C. R., McKay H. D. Juvenile Delinquency and Urban Areas. - Chicago: University of Chicago Press, 1942. – 446 p.
11. Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T. Delinquency in a Birth Cohort. – Chicago: University of Chicago Press, 1972. – 327 p.
12. Moffitt T. E. Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, Psychological Review. – 1993. – Vol., 100. – No. 4. – P. 674–701.

